

Марина Свалова

НАВЧАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ БОРИСА ОЛІЙНИКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИЖКИ «КРИНИЦІ МОРАЛІ ТА ДУХОВНА ПОСУХА»)

Борис Ілліч Олійник народився 22 жовтня 1935 року в селі Зачепилівці Новосанжарського району на Полтавщині. Поет, перекладач, публіцист, дійсний член НАНУ, голова Українського фонду культури. Герой України (2005). Почесний академік Академії мистецтв України. Член правління Національної спілки краєзнавців України. Відомий державний діяч: обирався депутатом Верховних рад СРСР (з 1989 по 1991 рік – заступник голови Ради національностей Верховної ради СРСР). У 1980–1991 – депутат Верховної ради УРСР X, XI скликань, голова комісії Верховної ради з питань освіти і культури. Депутат Верховної Ради України 1–4 скликань (1992–2006). 5 липня 2010 року Бориса Ілліча Олійника призначено головою Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Ефективність і дієвість журналістського матеріалу, його успішне включення в систему соціальних комунікацій, а також комунікативна спроможність на рівні взаємодії тексту й реципієнта визначаються не тільки вмінням журналіста знайти й вичерпно розробити актуальну тему та розкрити її, втіливши свої інтенції чи інтенції редакції у відповідній жанровій формі. Результативність журналістського тексту залежить і від адекватного втілення редакційної

політики, і від творчого самовираження журналіста на формальному та змістовому рівнях. Відповідно, особливого значення в сучасних умовах функціонування ЗМК набуває редагування медійного тексту як продукту професійної діяльності.

Актуальність цієї розвідки зумовлена тим, що сучасне викладання журналістикознавчих дисциплін вимагає моделювання таких навчальних ситуацій, які допоможуть студентам виявити редакторські здібності й розвиватимуть навички редакторського аналізу та правки медійних повідомлень.

Залучення до навчального процесу публіцистичних текстів Б. Олійника відкриває нову сторінку не тільки в історії національної письменницької публіцистики, а й в історії журналістики полтавського краю, сприяє глибшому розумінню історичних процесів у СРСР та незалежній Україні різних періодів, а також активізує інтерактивно-творчі можливості студентів, спонукаючи їх побути одночасно в ролі публіциста й редактора-аналітика. Спираючись на ґрунтовно розроблену теоретичну базу редагування, практичні аспекти роботи редактора, представлені працями українських і зарубіжних дослідників (Р. Іванченка, А. Капелюшно-го, А. Мільчина, К. Накорякової, З. Партика,

В. Різуна, К. Серажим, М. Тимошика та ін.), викладач може використовувати всі можливості публіцистичного тексту як об'єкта редакторського аналізу й засобу вдосконалення журналістської майстерності майбутніх медійних працівників. Звернувшись до конкретних навчальних і наукових розробок А. Капелюшного [2], В. Різуна [5] і К. Серажим [6], маємо на меті розглянути навчальні можливості публіцистичних матеріалів Б. Олійника.

Завдання статті полягають у тому, щоб: 1) актуалізувати основні аспекти аналізу й оцінки публіцистичного тексту журналістом (як автором і редактором); 2) розглянути авторську та перцептивну (реципієнтську) змістові структури публіцистичних матеріалів; 3) на прикладі публіцистичних текстів митця розглянути застосування основних форм аудиторної роботи на заняттях із журналістської майстерності та редагування текстів ЗМК у контексті сучасних медіаосвітніх технологій.

Аналіз журналістського тексту повинен урахувати особливості сприйняття певного жанру чи жанрового різновиду, адже адресація журналістського матеріалу, на думку В. Різуна, є дуже важливим аспектом роботи і журналіста, і редактора. Дослідник розглядає три типи масових реакцій: реакції виконання (дії інститутів, закладів груп та осіб, які безпосередньо беруть участь у подіях), реакції втягнення (дії необмеженої кількості людей), реакції соціальної гарантії (дії керівних інстанцій, організованих соціальних груп, уповноважених осіб) [5, с. 160–161]. Щоб матеріал був адекватно сприйнятий, автор і редактор повинні дотримуватися певних правил: про допустиму довжину фраз, мінімальну величину часової розбіжності, про нормативне лінгвістичне й правописне забезпечення твору, про допустимість «шумів» у творі, про логічне розгортання змісту на основі однієї теми тощо [5, с. 162].

Оскільки журналістський матеріал має складні авторську та перцептивну (реципієнтську) змістові структури, доцільним є вироблення редакторських навичок відповідно до специфіки кожного структурного рівня тексту (тематична, фактологічна, композиційна, архітектонічна, логіко-поняттєва, емоційно-експресивна, інформаційна, комунікативна, психологічна структури). На прикладі матеріалів Б. Олійника розглянемо методичні аспекти використання публіцистичного тексту на аудиторних заняттях, присвячених журналістській майстерності, літературній та редакторській праці журналіста.

Публіцистичний доробок митця загалом – тематично неоднорідний, оскільки автора цікавлять практично всі сфери соціальної діяльності: політика, економіка, історія, культура, мистецтво. Тематична авторська структура вимагає передовсім тематичного зв'язку між фразами. Журналіст і редактор мають чітко визначити: структура матеріалу є однорідною (містить одну тему) чи неоднорідною (складається мінімум із двох тем, одна з яких є основною). Для розвитку навичок тематичної ідентифікації студенти можуть працювати з публіцистичними текстами, виділяючи фрагменти, які презентують основну тему (або кілька основних тем) чи тематичні відхилення.

Книжка «Криниці моралі та духовна посуха» містить багато цікавих публіцистичних портретів українських митців слова. Наприклад, у виступі Б. Олійника «Тривожні дзвони Івана Драча» з нагоди ювілею поета тематичну неоднорідність закладено вже в самому публіцистичному портреті поета, а його талант подано як своєрідний виразник доби. Невипадково автор починає змальовувати портрет поета із внутрішніх, психологічних характеристик: «Іван Драч увіходив у літературу доценту зарядженим на пошук. Не заглиблюючись у заповідні таїни психології, зважусь, одначе, виводити його творчу поривність і з біології самого характеру Драча як особи» [3, с. 99]. Далі автор поступово увиразнює портрет, наповнюючи його соціальним контекстом, наголошуючи на тому, що 1960-ті роки як пора яскравих обдарувань у літературі найбільше відповідали «і енергії таланту, і органіці характеру саме Івана Драча» [3, с. 99].

Наступні тематичні аспекти впливають із попереднього: публіцист осмислює новації І. Драча, динаміку його творчості, коротко окреслює реакцію критики й констатує, що літературний процес уже не можна уявити без «„Кирилових крил”, без „на рівні вічних партитур”, без „соняшника”, який їздить на велосипеді...» [3, с. 104]. Подальша мікротема – поема «Ніж у сонці» – розкриває і всю багатогранність Драчевого таланту, і глибину його соціального мислення: «Справжня вартість поета визначається не тільки тим, що він творить сьогодні, не тільки енергією його поступального руху по висхідній, а й живучістю, неперехідністю минулих набутоків. І в цьому зв'язку зосібно Драчева поема «Ніж у сонці» нині звучить, можливо, ще сучасніше, аніж в 60-х, коли вона творилася» [3, с. 104].

Отже, бачимо, що постать І. Драча осмислюється в контексті кількох мікротем (літера-

турний процес, епоха шістдесятництва, роль митця в розвитку суспільства, традиції та новаторство в мистецтві слова).

Оскільки тематична авторська структура не може повністю збігатися з відповідною реципієнтською структурою, журналістові й редактору необхідно пристосувати тематичну авторську структуру до особливостей сприйняття матеріалу певною аудиторією. Відповідно, що більше в тексті додаткових тем, то більше варіантів може мати тематична перцептивна структура. Студенти мають виокремити ті засоби, за допомогою яких у наведеному тексті зберігається тематична єдність і чітко виділяється основна тема (це логічність, взаємодоповнення тематичних аспектів, підпорядкування масштабніших тем – митець і суспільство, доба шістдесятництва – конкретній, локальній – творчий портрет І. Драча).

Якщо тематична авторська структура має суттєві недоліки (тема не є суспільно мотивованою, суспільно цілеспрямованою й суспільно доцільною, матеріал містить багато тематичних відхилень, основна тема недостатньо розроблена чи розкрита побіжно тощо, доцільно користуватися методом актуалізації теми та відповідними прийомами (виділені В. Різун [5, с. 231]).

1. Атрибуція предмета розповіді (наприклад, розповідь про середньостатистичного громадянина України – розповідь про середньостатистичного громадянина України, який постійно розмовляє російською мовою).

2. Узагальнення предмета розповіді (наприклад, розповідь про середньостатистичного громадянина України, який слухає російську поп-музику – розповідь про українців, які надають перевагу російській популярній музиці).

3. Поняттєва трансформація предмета розповіді (наприклад, розповідь про сучасного українця – розповідь про сучасні проблеми в Україні).

Студенти мають визначити, до яких способів актуалізації теми вдається Б. Олійник у зазначеному матеріалі; можна також запропонувати усунути з наведеного тексту способи актуалізації теми, штучно «збіднивши» його, і порівняти два варіанти.

Фактологічна структура матеріалу базується на логічних та асоціативних зв'язках між фактами. В. Різун наголошує: «Визначаючи тему твору як відображення у творі факту реальної або соціальної дійсності, яке є основою змісту твору, ми тим самим звертаємося до фактологічної системи твору і факту взагалі. Фактологічне забезпечення твору є матеріальною основою для утворення теми. Розробка теми власне й

пов'язана з вибором фактів, утворенням фактологічної системи твору, а також розташуванням фактів (розробкою композиції)» [5, с. 175–176]. Робота журналіста з фактами, розробка та розкриття теми, аналіз редактором фактологічної системи зумовлені як приналежністю факту до певної сфери життя суспільства, так і жанром журналістського матеріалу. Відповідно, і журналіст, і редактор мають чітко відрізнити власне факти від думок, оціночних суджень, прогнозів, гіпотез, вражень. Для вироблення таких навичок студентам можна запропонувати визначити фактологічну основу матеріалу «Співати своїм голосом» – своєрідної публіцистичної «автобіографії» митця.

Б. Олійник удається до цікавого прийому: починає текст із факту про свій перший друкований вірш у районній газеті (1948 рік), тому всі наступні факти (спогади про батька, про війну, домашнє навчання «грамоті», досвід прочитаних книжок, вступ до університету, журналістська робота, перші серйозні друковані твори, роки виходу поетичних збірок, сорокаріччя, яке публіцист зустрів у Нью-Йорку, де перебував у складі делегації УРСР на ХХХ сесії Генеральної Асамблеї ООН тощо) підпорядковані основному – першій друкованій пробі пера.

Ця низка фактів – тільки кістяк, основа для міркувань над питаннями «ремесла» й «ремісництва» в літературі, поетичного таланту, критики та вміння митця реагувати на неї, де морально-етичний аспект тісно переплітається з власне біографічним і соціальним.

Студенти повинні виокремити ключові факти, що рухають сюжет, визначити їхні якісні характеристики (правдивість, типовість, соціально-політична значущість, ідейність, точність, доречність). Сформувавши ланцюг основних фактів, студенти мають перебудувати його таким чином, щоб тематична єдність матеріалу порушилася, а факти втратили якісні характеристики. Якщо перебудувати ланцюг основних фактів, усунути деякі з них, додати твердження, що суперечать законам логіки, змінити ідейні акценти, тематична структура втратить цілісність, а читач не зможе «розкодувати» ідею автора.

Композиційна структура журналістського матеріалу вимагає від редактора виконання таких завдань: по-перше, він має визначити, чи відповідає логіка викладу композиційному втіленню, по-друге, чи відповідає ступінь складності композиції можливостям реципієнтів її сприйняти. К. Серажим зазначає, що саме в журналістських матеріалах особливості структури тексту залежать від жанру, від жан-

рово-стильового різновиду [6]. Загалом методика оцінювання композиції ґрунтується на таких ознаках тексту, як відносна співмірність композиційних частин, умотивованість їхньої послідовності й використаних автором композиційних прийомів змістом і жанром. А. Капелюшний пропонує виділяти композиційні вузли, які, подаючись у довільній послідовності, визначають зміст журналістського матеріалу: «...опис і аналіз події, яка спричинила проблему (констатація фактів); аналіз причин виникнення проблеми; характеристика учасників події; загальна оцінка конфліктної ситуації, соціальної проблеми, яка стоїть за конфліктом; шляхи до практичного вирішення проблеми» [2, с. 91].

На прикладі матеріалу, присвяченому Гр. Тютюннику, можна розглянути композиційну структуру публіцистичного тексту й виділити композиційні прийоми, до яких удається автор із метою глибшого розкриття основного образу.

Починається текст із цікавої портретної «замальовки» письменника, у якій короткими описовими штрихами подано всі особливості його характеру: «Таким полишився в пам'яті: вищий середнього зросту, худорлявий. Половецька засмага. Трохи суворі брови, з-під яких зорили карі, аж гарячі, очі. Воронове крило чуприни норовливо спадало на чоло» [3, с. 83]. Наступний композиційний вузол – випадок із життя, коли Б. Олійник як завідувач відділу прози журналу «Дніпро» не вніс до новели «Поминали Маркіяна» жодної правки.

Подальші композиційні вузли – це опис важкої долі й не менш важкого становлення Гр. Тютюнника як письменника, характеристика його творчої манери, розкриття особистої «причетності» автора до художнього світу митця, коментування творів, характеристика персонажів і висновок – думка О. Гончара: «Григор Тютюнник прийшов до читачів своїх чесно, надійно, надовго. Прийшов, щоб не розлучатись» [3, с. 89].

Отже, визначаючи основні композиційні вузли, студенти мають зіставити співмірність композиційних частин, засвідчити, що розташування композиційних вузлів відповідає основному завданню публіцистичного тексту – вплинути на читача, спонукати його до певної реакції, а всі композиційні прийоми спрямовані на глибоке розкриття не тільки долі митця та естетичної вартості його доробку, а й представлення Гр. Тютюнника як особистості.

Композиційний аналіз тексту має поєднуватися з аналізом архітектонічної та логіко-поняттєвої (авторської і перцептивної структур).

Студенти повинні визначити, чи композиційні вузли відповідають внутрішній логіці тексту, чи не виникає в реципієнтів труднощів із розумінням актуальності порушених проблем та авторського задуму загалом, чи виконують заголовки й абзаци інформаційно-пошукову й темовидільну функції. Також важливо звернути увагу на емоційно-експресивну структуру, пам'ятаючи, що автор може вкладати у свій матеріал різні емоції, але вони не повинні ускладнювати сприйняття, надавати тексту патогенності, бути дуже контрастними.

Наступні структури – інформаційна авторська й перцептивна – демонструють співвідношення нової й уже відомої інформації (для автора і для реципієнта). Працюючи з публіцистичними текстами, студенти мають визначити нову інформацію та доцільність актуалізації вже відомої. Наприклад, висвітлюючи проблеми екологічної безпеки, наслідків аварії на ЧАЕС ще в СРСР, Б. Олійник із викривальним пафосом наводить не тільки цифрові дані, що аргументують його позицію, а й прямо закликає владу й суспільство звернути увагу на ці аспекти: «Маю вам сказати, що радіоактивна обстановка, попри запевнення Мінатоменерго і Міністерства охорони здоров'я, вельми складна. На території, забрудненій понад 15 кюрі на квадратний кілометр, понині живуть люди, а, судячи з карт, опублікованих у «Правде», в Білорусії, в окремих районах Брянщини, забрудненість ще вища. А тому я рішуче підтримую звернення до нинішнього З'їзду колективу Інституту геологічних наук АН республіки, де висловлено, зокрема, вимогу розглянути інформацію про екологічну обстановку, включаючи радіаційну, по кожній області, району, населеному пункту» [3, с. 235].

Комунікативна структура журналістського матеріалу пов'язана з функцією впливу на людину, але цей вплив здійснюється неоднаково й не у стандартних умовах. В. Різун виділяє фактори, які визначають характер цієї функції: ситуація написання та сприймання тексту, мотив діяльності, у яку включена комунікація, комунікативна мета, комунікативний смисл [5, с. 116]. Загальна функція впливу журналістського матеріалу не може бути реалізована без функцій «увімкнення» контакту з реципієнтом та утримання його уваги.

У книжці «Криниці моралі та духовна посуха» Б. Олійника можна виділити такі засоби привернення й утримання уваги реципієнта: наведення загальновідомих фактів, цифрових даних, думок авторитетних осіб на підтвердження своєї позиції; висвітлення ключового образу через життєву ситуацію, несподіваний факт;

уживання художніх засобів, застосування іронії для максимальної актуалізації порушеної проблеми (проблем); чіткість висновків, однозначна авторська оцінка. Наприклад: «У нас на певному етапі розвелось безліч ревнителів „безнаціонального інтернаціоналізму”. Знаєте, буває розуміння інтернаціонального через національне, а буває – без національного... Я вже якось казав: патріотизм на гідропоніці не росте, йому потрібен ґрунт. Його почали в чомусь втрачати. Почуття власної гідності починається із захисту гідності предків, культури, країни, нації. І своєї рідної мови» [3, с. 58].

Оскільки завжди існують умови, які ускладнюють процес сприймання повідомлення, а ні автор, ні редактор не можуть точно визначити, у яких умовах буде сприйматися матеріал, їхнє завдання – подбати про максимальну відповідність авторської та перцептивної психологічної структур (адже ці явища тотожними бути не можуть). Опрацьовуючи публіцистичні тексти, студентам необхідно навчитися визначати елементи психологічної структури: це і пропорційність матеріалу, і ритмічність подання нової інформації, і різноманітність форм повторів, і використання зображально-виражальних засобів відповідно до конкретного жанру та можливостей читача їх сприйняти та зрозуміти. На прикладі запропонованих публіцистичних текстів Б. Олійника студенти можуть виокремити ці ознаки й проаналізувати їх через призму індивідуального стилю автора.

Ураховуючи думку Г. Онкович про медіакомпетентність фахівця як інтегральну характеристику особистості [4] й ознаки медіакомпетентності редактора, окреслені Ю. Горун [1], визначимо два завдання, які має реалізувати викладач на таких заняттях: розвивати критичне мислення студентів через аналіз змістового та формального компонентів публіцистичного тексту, стимулювати майбутніх журналістів до власної публіцистичної творчості та фахової критики своїх творчих напрацювань.

Отже, аналіз та оцінка публіцистичного тексту студентами мають здійснюватися з урахуванням особливостей сприйняття певного жанру чи жанрового різновиду, адресації (публіцистичний матеріал розрахований насамперед на реакцію втягнення, тобто дію необмеженої кількості людей), а також із урахуванням індивідуального стилю, творчого почерку автора. Представлена робота із книжкою «Крини-

ці моралі та духовна посуха» передбачає такі аспекти: виділення фрагментів, які презентують основну тему чи кілька тем або тематичні відхилення; створення власного тематичного ланцюга за схемою, поданою публіцистом; робота над актуалізацією теми (засобами атрибуції, узагальнення та поняттєвої трансформації предмета розповіді); визначення якісних характеристик фактів, поданих автором; виділення в текстах основних композиційних вузлів та аналіз доцільності композиційних прийомів; оцінка відповідності композиції та архітектоніки логічним нормам; дослідження емоційно-експресивної та психологічної структур; установлення співвідношення між новою та вже відомою інформацією.

Аудиторна робота з публіцистичними текстами відомого поета, публіциста, громадського й політичного діяча покликана виконувати кілька функцій: розвивати навички редакторського аналізу журналістського тексту, удосконалювати літературну майстерність, загалом формувати медіакомпетентність майбутніх фахівців.

Література

1. Горун Ю. М. Медіакомпетентність редактора (з опертям на сайти з медіаграмотності) / Ю. М. Горун // Медіакомпетентність фахівця : колективна монографія / Онкович Г. В., Горун Ю. М., Кравчук В. О., Литвин Н. О., Костюхіна І. В., Нагорна К. А., за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. Онкович Г. В. – К. : Логос, 2013. – С. 15–83.
2. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації : навч. посіб. / А. О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2009. – 432 с.
3. Олійник Б. І. Криниці моралі та духовна посуха : статті, виступи, публіцистичні роздуми, інтерв'ю / Борис Олійник. – К. : Рад. письменник, 1990. – 278 с.
4. Онкович Г. В. Медіакомпетентність – фахова якість сучасного спеціаліста / Г. В. Онкович // Медіакомпетентність фахівця : колективна монографія / Онкович Г. В., Горун Ю. М., Кравчук В. О., Литвин Н. О., Костюхіна І. В., Нагорна К. А., за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. Онкович Г. В. – К. : Логос, 2013. – С. 6–14.
5. Різун В. В. Літературне редагування : підруч. / В. В. Різун ; Міжнародний фонд «Відродження». – К. : Либідь, 1996. – 240 с.
6. Серажим К. Композиція та архітектоніка тексту: принципи редакторського втручання / Катерина Серажим // Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи : наук.-практ. журн. / відп. ред. С. І. Кравченко ; упоряд. М. А. Рожило. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 5/6 (5). – С. 95–100.